

Ігор Ільюшин
(Київ)

ДО ВИХОДУ У СВІТ 1-го ТОМУ СПІЛЬНОГО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Наприкінці 1998 — початку 1999 років в історичній науці та громадському житті України та Польщі відбулася непересічна подія. Вийшов з друку перший том запланованого багатотомного видання: «Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб»¹. Автором видання є спільний українсько-польський колектив, до складу якого увійшли працівники Міністерства внутрішніх справ і Адміністрації Республіки Польщі, Служби безпеки України та Національної академії наук України.

Не викликає сумніву, що підготовка подібного збірника документів, які зберігаються в архівах спецслужб і досі були недоступні для широкого кола дослідників та громадськості, стала можливою лише завдяки існуванню великої потреби і взаємної зацікавленості з боку України і Польщі в їх публікації, а також через розуміння цієї обставини керівництвом обох країн.

Саме тому видання відкривається передмовами Президента Республіки Польщі Олександра Квасневського та Президента України Леоніда Кучми. У слові Президента Польщі висловлена надія на те, що опубліковані історичні матеріали «стануть основою для синтетичних об'єктивних наукових розробок, украй потрібних у сучасну епоху братерських українсько-польських взаємин». На цій думці наголошує у своєму слові і Президент України, вважаючи, що оприлюднення «цілого масиву архівних матеріалів» дасть можливість «глибоко, тверезо й неупереджено осмислити уроки історії і назавжди підвести ризик під тим, що затямарювало наші стосунки».

У вступному слові колективу упорядників розповідається про шлях, який довелося пройти українській і польській сторонам до моменту ство-

рення спільної робочої групи, якій і було довірено здійснювати у своїх відомчих архівах пошук документальних матеріалів. Сторони зобов'язалися здійснювати виявлення документів щодо —

українська сторона:

- долі польських громадян-співробітників МВС (Державної поліції, Корпусу охорони прикордоння, Прикордонної охорони), Тюремної охорони, жандармерії, службовців прокуратури, судів і державної адміністрації, а також Другого відділу Генштабу Війська польського;
- масових депортацій польських громадян у період 1939–1941 рр. із західних областей України;
- боротьби польських підпільних організацій у 1939–1941 роках.

польська сторона:

- діяльності українських політичних партій і громадських об'єднань у Польщі у 1920–1940 роках;
- організації Українських Націоналістів (ОУН) на території Польщі та боротьби між Українською Повстанською Армією (УПА) і польськими збройними формуваннями;
- діяльності розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів Української Галицької Армії та Української Народної Республіки;
- переселення українців з Польщі у 1944–1947 роках.

Передбачено було також спільне видання збірників документів та інших публікацій наукового характеру.

Конспективний аналіз непростой ситуації, що склалася на західноукраїнських землях із вступом на них Червоної Армії, а також коротенька інформація про створені тут польські підпільні організації, подані колективом упорядників, вводять читача у проблематику першого тому видання. В першому томі, який вийшов під назвою: «Польське підпілля 1939–1941 рр.» вміщено документи державного архіву СБУ (Київ–Львів–Івано-Франківськ) про діяльність у західних областях України польських підпільних організацій, що були тут створені відразу ж після поразки Польщі у війні з одного боку — з Німеччиною, з іншого боку — з СРСР у вересні 1939 р., а також після приєднання Москвою до складу УРСР 4 польських воєводств — Волинського, Львівського, Станіславівського і Тернопільського.

Видання здійснено двома мовами — українською і польською. Однак у виданні вміщено багато російських текстів, які з метою повного донесення тогочасної специфічної стилістики і лексики на українську мову не перекладалися. Документи публікуються повністю, без інтерпретацій, що дає можливість читачеві самому оцінити події. Нумерація документів і заголовки належать упорядникам, якими було також підготовлено комен-

тарі довідкового характеру та іменний покажчик. У книзі вміщено ілюстрації, що походять з колекцій багатьох архівів (в тому числі з архівів спецслужб), більшість з яких публікується вперше.

Том поділяється на три частини. Першу частину — найменшу за кількістю документів — складають спеціальні повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І.Серова. Важливість цих повідомлень полягає у тому, що про характер і основні напрямки діяльності польської підпільної організації Союз Збройної Боротьби (Звйонзек Валькі Збройней — ЗВЗ), заснованої 13 листопада 1939 року у Парижі генералом В.Сікорським, можна вперше дізнатися не з документів самої організації, а з карно-слідчих справ членів підпілля львівського Обшару (Регіону) № 3, складених впродовж 1940–1941 рр. органами НКВД. У жодній з існуючих на сьогоднішній день і відомих нам праць з історії польського підпілля у 1939–1941 рр. не згадується, наприклад, про підготовку поляками повстання в Добромилі², про плани здійснення бактеріологічних диверсійних актів в частинах Червоної Армії, про розвідувально-інформаційну діяльність групи львівської молоді, пов'язаної з Народною гімназичною і університетською організацією (НОГА). Документи радянських спецслужб дають можливість опосередковано оцінити кількісний стан організації по окремих регіонах і в цілому, зокрема завдяки вказівці наркома І.Серова про те, що на 18 квітня 1940 року по західних областях України органами НКВД всього було заарештовано близько 900 осіб лише керівного складу ЗВЗ. Вперше дізнаємося ми про характер і кількість зброї, яку використовували члени підпілля і яку було у них під час арештів конфісковано.

Зі спецповідомлень вперше постає перед нами досі невідома група польських підпільників командного і рядового складу, заарештованих, засуджених і покараних протягом 1940–1941 рр. у Києві, Львові, Тернополі, Станіславові та інших містах. Це комендант «Підокругу» Дрогобич ЗВЗ-1 Чеховський Ервін (псевдо «Єзерський»), начальник штабу «Підокругу» Дрогобич ЗВЗ-1 Стец Тадеуш Станіслав («Скеров»), начальник штабу в ЗВЗ-1 Обшару (Регіону) № 3 Жарчевський Станіслав («Нерон»), комендант Округу ЗВЗ-2 Станіславів Лещинський Роман, начальник розвідки Округу ЗВЗ-2 Станіславів Марціновський Павел («Тарнава»), комендант Округу ЗВЗ-1 Тернопіль Вундерліх Збігнев Ришард («Валіцький»), комендант Району Рівне в ЗВЗ-1 Язвїнський Казімеж («Блякс») та інші. Всіх цих учасників польського підпілля на західноукраїнських землях ми не знаходимо у найбільш докладному біографічному словнику львівської конспірації³.

Цікавим є документ, у якому розповідається за яких обставин радянські органи держбезпеки вже в січні 1940 р. дізналися про шифр, котрим мали вестися і велися всі радіопередачі між польським емігрантським урядом в Парижі і підпіллям Варшави і Львова. Наскільки відомо, польські

підпільники користувалися цим шифром аж до травня 1940 р., поки на конференції у Белграді, яка відбулася за участі представників уряду, комендантів баз зв'язку з окупованою країною в Будапешті та Бухаресті, а також членів підпілля з Варшави і Львова, не було остаточно з'ясовано, що даний шифр не є таємницею для радянських спецслужб⁴.

Друга частина книги має назву: «Людські долі». Вона містить 7 карно-слідчих справ різних за освітою, фахом, віком польських громадян, засуджених в 1939–1940 рр. фактично лише за їхнє соціальне походження і майновий стан, а також за те, що кожний з них у минулому як громадянин II Речі Посполитої просто був якимось чином пов'язаний зі службою своєї країни. З огляду на тематику першого тому видається не зовсім зрозумілим вміщення в ньому документів цієї частини, оскільки в жодному з документів не йдеться про членів підпілля.

Третя частина під назвою: «Проблеми підпілля» є найбільшою за кількістю опублікованих документів (10) і, на нашу думку, найвагомішою в цьому виданні. В перших трьох документах йдеться про польську молодіжну підпільну організацію в Коломиї, про справу 6 молодих поляків, звинувачених у підготовці до переходу угорського кордону, а також про невеличку конспіративну групу львівських харцерів, створену в жовтні 1939 р. в рамках Польської організації боротьби за волю (ПОВВ). Переглядаючи матеріали судових засідань, протоколи допитів і обвинувальні акти, дивуєшся з суворості покарання молодих людей, які, власне кажучи, і не встигли ще нічого зробити у своїй діяльності. Залишаючись патріотами своєї країни, вони згідно з існуючим в СРСР законодавством не могли, звичайно, не бути визнані радянськими обласними судами і військовими трибуналами за контрреволюціонерів і активних борців проти «робітничо-селянської» влади. Опубліковані документи значно доповнюють наші уявлення про існуючі в Західній Україні локальні конспіративні групи, що постали восени 1939 р. незалежно від заснованих наказами з Парижа і Варшави таємних організацій військового або розвідувального характеру.

Більшість документів третьої частини видання (6) присвячена матеріалам судових процесів над членами обох відламів польської збройної підпільної організації Союзу Збройної Боротьби — ЗВЗ-1 (командуючий Жебровський Владислав) і ЗВЗ-2 (командуючі Соколовський Ян — Добровольський Зигмунт). Матеріали слідства дають можливість уточнити: 1) кількісний стан організації (хоча наведені цифри про 20 тисяч осіб в складі ЗВЗ-1 і 10 тисяч в складі ЗВЗ-2 є, напевно, завишеними); 2) структуру організації (з метою конспірації організації були побудовані виключно на засадах трійок і п'ятірок); 3) характер діяльності (підготовка до терактів на робітників НКВД і міліції, диверсії на залізниці в районі Дрогобича для запобігання надходженню нафти з СРСР до Німеччини,

розробка планів і інструкцій збройного виступу у Львові та на його околицях тощо); 4) кількість виданої пропагандистської літератури (більш як 20 бюлетенів по 50–200 примірників); 5) обставини переговорів між командуючими обох організацій ЗВЗ про їхнє об'єднання і створення єдиної організації; 6) джерела покриття витрат на підпільну діяльність; 7) дати арештів, судових засідань і здійснення вироків; 8) методи ведення допитів. Вперше дізнаємося ми і про осіб, які вели слідство, в різній якості брали участь у судових засіданнях, розглядали клопотання про помилування покараних.

Особливу зацікавленість викликає слідча справа члена ЗВЗ-2 Едварда Голі. Завдяки їй стає частково зрозуміло, чому в НКВД саме цю людину вирішили зробити своїм агентом. Для радянських спецслужб Голя з його обізнаністю про відносини у Львові і довірою до нього як до справжнього патріота з боку підпілля був напевно найкращою кандидатурою на цю роль. Як відомо, в червні 1940 р. Голю було визнано невинним і звільнено. Вигадавши історію про втечу з в'язниці, якій спочатку нібито повірили у підпіллі, він продовжував діяти в організації ЗВЗ-2 як керівник розвідувального відділу. З цього часу Голя фактично вів самостійну діяльність, яка полягала у проведенні контррозвідки на користь НКВД. Він знаходився у близьких стосунках з керівником розвідки ЗВЗ-1 капітаном Е.Метзгером (також агентом НКВД), коли цю організацію, як, до речі, і все львівське підпілля, вже очолював полковник Є.Мачелінський («Корнель»). Діяльність цих двох агентів (а були інші) тривала доти, доки вони вироком тасмного суду при Головному Командуванні ЗВЗ у Варшаві 17 листопада 1941 року не були засуджені на смертну кару⁵. На жаль, із незрозумілих причин, документи про агентурну діяльність Голі, як і Метзгера (про нього взагалі не згадується), в цій книзі не було вміщено.

Поза увагою упорядників першого тому залишилося багато інших важливих справ, що торкаються історії діяльності польського підпілля у 1939–1941 рр., і передусім так звана «справа Корнеля». Оpubліковані документи не наблизили дослідників до з'ясування питання чи співпрацювала ця людина з органами НКВД, чи ні. Проте відповідь на це питання могла б докорінно змінити наші уявлення про характер діяльності (а точніше бездіяльності) польського підпілля у Львові впродовж другої половини 1940 — першої половини 1941 рр.⁶ Цікаво було б дізнатися і про те, яку роль відіграли в цей період польські підпільники в справі інформування Москви про плани Німеччини щодо війни з СРСР, а також про підготовку до цієї війни Організації Українських Націоналістів.

Підсумовуючи вищесказане, ще раз хочемо наголосити на важливості пропонуваних читачеві матеріалів, які завдяки ґрунтовності коментарів довідкового характеру будуть доступними і цікавими не тільки для спеціалістів, але і для всіх тих, хто не байдужий до непростих взаємозв'яз-

ків між українським і польським народами у минулому. Водночас вважаємо за необхідне підкреслити, що появу першого тому запланованого багатотомного видання слід розглядати лише як перший крок на шляху до ліквідації всіх «білих плям», існуючих в історії українсько-польсько-радянських відносин періоду Другої світової війни. З огляду на те, що документи цього періоду і надалі будуть переховуватися в архівах спецслужб і у найближчий час не стануть доступними для широкого кола дослідників та громадськості, необхідно передбачити можливість видання чергових збірників джерел з історії діяльності польського підпілля на західноукраїнських землях у 1939–1945 роках. Має бути, на наш погляд, розширена і тематика в попіках документальних матеріалів⁷. Отже, у спільного українсько-польського колективу попереду ще дуже багато роботи, тож побажаємо йому подальших успіхів.

Примітки

¹ Польське підпілля 1939–1941. — т. 1. — Варшава–Київ, 1998.

² Єдиним збройним повстанням поляків на території радянської окупації в 1939–1941 рр. було повстання в Чорткові 21–22 січня 1940 р. Див. Młotecki P. Powstanie w Czortkowie. — Karta. — № 9. — 1992, S. 149; Zakład Historii Ruchu Ludowego (ZHRL). Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego «Roch», sygn. 34, k. 151.

³ Mazur G. Węgierski J. Konspiracja lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny. — Katowice, 1997.

⁴ Materiały i Dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego (MiD WIN), sygn. III/21/16, cz. IV (a), k. 39.

⁵ Див. Węgierski J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941. — Warszawa, 1991, s. 310; Archiwum Akt Nowych (AAN), VI oddział, sygn. 203/IX–2, k. 44–190.

⁶ Ibidem, k. 1–30.

⁷ Наприклад, до теперішнього часу не з'ясовано питання про обставини загибелі 18 квітня 1944 р. командуючого 27-ю Волинською піхотною дивізією Армії Крайової підполковника Я.В.Ківерського. Див. Kardas M. Generał Jan Wojciech Kiwerski. — Łódź, 1995, s. 120–127.